

44. Uzak Coğrafyaların Yakın Hikâyesi: Abdulhaluk Uygur ve Hamdi Giraybay'ın Şiirlerinde Birlik¹

Emine GÜVEN²

APA: Güven, E. (2024). Uzak Coğrafyaların Yakın Hikâyesi: Abdulhaluk Uygur ve Hamdi Giraybay'ın Şiirlerinde Birlik. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 738-747. DOI: 10.29000/rumelide.1417040.

Öz

Bilinen tarihî, etnik ve dinî bağlardan dolayı Türkiye, Kırım ve Doğu Türkistan sürekli bir etkileşim hâlinde olmuş; bu etkileşim, bahsi geçen coğrafyaları fikrî, siyasi ve edebî yönlerden besleyerek aralarındaki bağı yüzyıllar boyu canlı tutmuştur. XVIII. yüzyılda Doğu Türkistan'ın Çin işgaline uğraması ve XVIII. yüzyılda Kırım'ın Rus egemenliğine geçmesi neticesinde Türkiye, Kırım ve Doğu Türkistan arasındaki bağlar da gittikçe zayıflamıştır. Özellikle Kırım ve Doğu Türkistan'ın yaşam seyri farklılaşmış, siyasi değişim, kültürel ayrılıkları beraberinde getirmiştir. XX. yüzyılın başında ise aralarındaki dört bin kilometrelik mesafeye ve araya giren zamana bakılmaksızın iki ayrı coğrafyada iki genç şair, aynı ülkü için benzer eserleri kaleme almışlardır. Bu çalışmada, Uygur şair Abdulhaluk Uygur'un "Uyan" ve Kırım Tatar şair Hamdi Giraybay'ın "Ant Etkenmen Aytaman" şiirleri karşılaştırmalı edebiyat bilimi çerçevesinde ele alınıp incelenmiştir. İki genç şairin yaşamları gibi edebî fikirleri, eserleri, ideolojileri de benzerlik gösterir. Bu nedenle şairlerin şiirleri kullanılan motifler, konu, tesir ve biyografik paralellik hususlarıyla birlikte değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hamdi Giraybay, Abdulhaluk Uygur, Şiir, Karşılaştırma

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu yazı yalnızca özet kitapçığı yayınlanmış olan (Lefke Avrupa Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi) "TürkDünyası Edebiyatından İki Şair İki Şiir (Hamdi Giraybay ve Abdulhaluk Uygur)" adlı bildirin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %13

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 12.12.2023-**Kabul Tarihi:** 20.02.2024-**Yayın Tarihi:** 21.02.2023; **DOI:** 10.29000/rumelide.1417040

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Arş. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları / Research Assist. Dr., Ardahan University, Faculty of Humanities and Humanities, Contemporary Turkish Dialects and Literatures (Ardahan, Türkiye), emineguven90@gmail.com, **ORCID ID:** 0000-0002-7889-2489, **ROR ID:** https://ror.org/042ejbk14, **ISNI:** 0000 0004 0399 2738.

The Close Story of Distant Geographies: Unity in the Poetry of Abdulhaluk Uygur and Hamdi Giraybay³

Abstract

Turkey, Crimea and East Turkestan have been in a constant state of interaction due to their known historical, ethnic and religious ties. This interaction has nourished these geographies in terms of intellectual, political and literary aspects and enabled them to maintain the bond between them for centuries. As a result of the Chinese occupation of East Turkestan in the XVIII century and the Russian domination of Crimea in the XVIII century, the ties between Turkey, Crimea and East Turkestan gradually weakened. In particular, the life course of Crimea and East Turkestan diverged, and political change brought cultural differences. At the beginning of the 20th century, despite the distance of four thousand kilometers between them and the intervening time, two young poets in two different geographies wrote similar works for the same ideal. In this study, Uyghur poet Abdulhaluk Uygur's poem "Uyan" and Crimean Tatar poet Hamdi Giraybay's poem "Ant Etkenmen Aytaman" are analyzed within the framework of comparative literature. The literary ideas, works and ideologies of the two young poets are similar as their lives. For this reason, the poems of the poets were analyzed in terms of motifs, subject matter, influence and biographical parallels.

Keywords: Hamdi Giraybay, Abdulhaluk Uygur, Poetry, Comparison

Giriş

“Karşılaştırma, çok farklı tarz ve karmaşıklık basamaklarının varlıkları aracılığıyla, onların ortaklıkları ve farklılıklarının incelendiği, algı yönteminin tanımı için kullanılan bir terimdir.” (Ingolf'dan (2010) akt. Kaplan, 2023, s.10). Karşılaştırmalı edebiyat ise edebiyatı ve edebiyatları karşılaştırmalı olarak ele alan, araştıran bilim alanıdır (Aytaç, 2013, s.10). TDK, Karşılaştırmalı edebiyatı “Karşılaştırma yöntemiyle çeşitli edebiyatlar arasındaki ilişkileri, benzerlikleri tespit etmeyi amaçlayan bilim dalı; mukayeseli edebiyat” biçiminde tanımlar (<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.12.2023)). “Karşılaştırmalı Edebiyat birbirinden ayrı özellikleri olan edebi metinler arasındaki ortak ve farklı yönleri bulmak ve bulguları okuyucuya sunarak farklı bir bakış açısı kazandırmayı amaçlar.” (Üstün Kaya, 2019, s.10). Edebî ürünlerin benzerlik, farklılık ve ilişki durumu karşılaştırmalı edebiyat bilimi çerçevesinde değerlendirilir.

Karşılaştırmalı edebiyat, bir ülke içindeki edebî ürünlerin karşılaştırılmasını, değerlendirilmesini içerdiği gibi ülkeler arası edebî ürünlerin incelenmesini de içerir. “Karşılaştırmalı edebiyat, edebiyatın belirli bir ülkenin sınırlarının ötesine geçerek incelenmesi ve edebiyat ile (güzel) sanatlar, felsefe, tarih,

³ **Statement (Thesis/Paper):** This article is an expanded and revised version of the paper titled "Two Poets and Two Poems from the Turkish World Literature (Hamdi Giraybay and Abdulhaluk Uygur)", of which only the abstract booklet was published (European University of Lefke I. International Social Sciences Student Congress).

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 13

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 12.12.2023-Acceptance Date: 20.02.2024-Publication Date: 21.02.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1417040

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

sosyal bilimler, doğa bilimleri, din gibi diğer bilgi ve inançları arasındaki ilişkilerin araştırılmasıdır. Kısacası, bir ülke edebiyatının bir diğeriyle veya diğerleriyle karşılaştırılması ve edebiyatın, diğer insani ifade alanlarıyla karşılaştırılmasıdır.” (Remak’tan akt. Dominguez vd. 2022, s. 39).

Karşılaştırmalı Edebiyatın ele aldığı konular yazarların yaşam çizgisi başta olmak üzere, eser, motif, konu vb. “En yaygın Karşılaştırmalı Edebiyat bilim çalışmalarına yazar, eser, ortak konu, motif alanlarında rastlıyoruz. Ulusal yazında ve yazarlarda bunlar ele alındığı gibi, farklı ülke yazarlarında, farklı zamanlarda benzer konular işlenmiş olabilir. Önemli olan bu ortak konu ve motiflerin nasıl işlendiği ve nedenlerinin inceleme yöntemleri çerçevesinde örnek ve alıntılarla sunulması, söylem biçimlerindeki benzerlik ve farkların dile getirilmesidir.” (Baytekin, 2006, s.112-113).

Evensel edebiyat, araştırmacılara birçok zorluk getirmiş olsa da bir bütünlük fikri kazandırmıştır. Dil farklılıkları bulunmasına rağmen edebî ürünleri bütünlük fikri içinde izleyebilme yetisini geliştirmiştir (Enginün, 1992, s.13). Bu hususta T. S. Eliot “Yeni bir medeniyet her an oluşmaktadır: Bugün içinde bulunduğumuz durum, her çağın daha iyiye duyduğu özlemlere ne olduğunu açıkça göstermektedir. Sorabileceğimiz en önemli soru, bir medeniyeti diğer bir medeniyetle mukayese etmek ve kendi medeniyetimizdeki gelişme ve gerilemeyi ölçebilmek için değişmeyen standartların olup olmadığıdır.” Eliot, 1981, s.8). Medeniyet/kültür ise “En genel ve en nesnel tanımıyla kültür, insanın yarattıklarının tümüdür.” (Kongar, 2013, s.19).

Karşılaştırmalı edebiyat en az iki farklı araştırma nesnesindeki “benzerlik, tesir, yakınlık” hususlarını inceleyen bilim dalıdır (Kefeli, 2000, s.9). Her yazarın başka bir yazardan gelen ve hayranlığa dönüşecek olan uyarıyı (stimulus) algılamaya hazır olduğunu ve bu hayranlığın daha çok aralarında derin bir hissi yakınlık bulunan, özel bir duygu alışverişi olan iki yazar arasında, *çoğunlukla* da biri ölmüş iki yazar arasında kurulduğu, düşünülür (Eliot, 2007). Yazıda çoğunluktan farklı olarak aynı tarihte doğmuş ve benzer fikir hareketlerinden beslenmiş, yine aynı tarihlerde ve benzer bir suçlama ile hapsedilip akabinde öldürülmüş olan iki genç şairin benzer hayat çizgisi ele alınmıştır. Kırım Tatar şairi Hamdi Giraybay’ın "Ant Etkenmen Aytaman" şiiri ile Uygur şair Abdulhaluk Uygur’un "Uyan" adlı şiiri kullanılan motifler, konu, tesir ve biyografik paralellik açısından ele alınıp değerlendirilmiştir.

1901 yılında doğan Hamdi Giraybay, Kırım’da tanınmış müderris bir babanın dört çocuğundan biridir. Çiftçilik ve hayvancılıkla da uğraşan Abdullatif Efendi, yüz baş koyunu, beş altı atı, yedi sekiz sığırı olan orta hâlli bir köylüdür. (Yüksel, 2012, s.11-12). Hamdi Giraybay önce Karasubazar şehrindeki ilkokulu ardından Karasubazar Rüştüyesini tamamlar ve köy öğretmenliği yapmaya başlar. Köydeki mevcut Çar yönetimin baskılarına itiraz ettiği için işinden kovulur. Özel bir matbaada müstensih olarak çalışmaya başlar. Giraybay, eserlerinde toplumdaki aksaklıklar başta olmak üzere Çar yönetiminin uyguladığı politikaları eleştiren çalışmaları kaleme alır. İki Kırım Tatar kardeşin Ruslar tarafından öldürülmesi üzerine yazdığı şiirinin halk arasında dilden dile yayılmasından sonra genç şair tekrar işten atılıp cezalandırılır. Bunun üzerine ailesiyle şehir değiştirip Akmescit’e taşınan Giraybay, Akmescit Rüştüyesi’nde eğitimine devam eder. Fakat savaş ve kargaşadan dolayı eğitimini tamamlayamaz. Kırım’da Milliyet İşleri Komiserliği ve Şark Fakültesi Talebe Derneği’nde aktif görevler üstlenir. 1923 yılında İstanbul’a gider ve İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesine girip eğitimini burada tamamlar (Kırimer, 1935, s.6-14; Yüksel, 2012, s.11-30). Hayatın zorluklarıyla daha genç yaşlarda yüzleşip etrafında olup bitene duyarsız kalamayan şair, yazdığı şiirlerle dönemin Kırım Tatarlarının sesi olmuştur (<https://emelvakfi.org/emeldergisi/hamdi-giraybayin-son-siirimunasebetiyle/> ErişimTarihi: 30.10.2023).

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi çerçevesinde ele alınacak bir diğer şair olan Abdulhaluk Uygur, 1901'de Doğu Türkistan'ın Turfan şehrinde tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ailesi genel olarak eğitim almış bireylerden oluştuğu için Uygur, beş yaşında okuma yazmayı öğrenir. On iki yaşına geldiğinde dinî okullarda Arapça ve Farsçayı öğrenmiştir. Ardından Rusya'ya gidip Rusça öğrenmeye başlamış, sonrasında memleketi Turfan'a gidip Çince öğrenmiştir. Eski ve Çağdaş Çin Edebiyatı eserlerini okuyup, demokrasi hakkında fikir sahibi olmuştur (Aliyeva, 2002, s. 186-188; ÇTE, 2013, s.158). Aliyeva'ya göre (2002), 1923 yılında ikinci kez Sovyetler Birliği'ne gitmiş, bu nedenle Rus edebiyatı hakkında bilgi sahibi olmuş ve Ekim İhtilâli'nin zaferlerini bizzat görerek bakış açısını genişletmiştir. Abdulhaluk Uygur, Rusya'da eğitim alıp, özgürlük havasını da tattığı için ülkesine geri döndüğünde insanca yaşamının gerekleri olan eğitim, eşitlik, özgürlük vb. hakları kendi Uygur halkı için de istemiştir. Bu amaçla okullar açmaya karar verir ve harekete geçer. Halkına kurtuluş bilincini aşlamak ve Uygurların sesi olmak adına yapılan çalışmalara şiirleriyle eşlik eder. Fakat şiirleri Uygurlar arasında yayılmaya başladığında hem şairin şiir yazması hem de Uygurların bu şiirleri okuması yasaklanır. Ama bu durum Uygur'un eser vermesini engelleyemez. Baskılara boyun eğmez, eser vermeye devam eder. Neticesinde dönemin Çağdaş Uygur edebiyatında yer edinir. "Çağdaş Uygur Edebiyatı'nın sayfalarını ateşli kanı ile yazan, eserleriyle zenginleştiren inkılap mücahidi ve şair Abdulhaluk Uygur'un önemli yeri vardır." (Baran, 2007, s.197).

Giraybay ve Uygur'un Şahsi ve Edebî Kişiliğinde Görülen Benzerlikler

Hamdi Giraybay ve Abdulhaluk Uygur'un yaşam çizgisinin oldukça benzer olduğu görülür. İki şair, benzer yapıdaki orta hâlli, eğitilmiş ailelerde, aynı tarihte (1901) dünyaya gelmiştir. Yaşadıkları çağa kıyasla oldukça iyi tahsil almışlar, dünyayı tanıma ve döneme hâkim olan görüşleri edinme imkânına sahip olmuşlardır. Hamdi Giraybay; Kırım ve İstanbul'da; Abdulhaluk Uygur ise Turfan'da, Çin'de ve Rusya'da eğitim almıştır. İki şair de Rus yazarları tanımış, Rus edebiyatına hâkim olmuş, Rus edebiyatının getirdiği fikir hareketlerinden beslenmişlerdir. Hamdi Giraybay, Kırım Tatarlarının bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi için bizzat köylerde öğretmenlik yapmış; Abdulhaluk Uygur ise Uygurların geleceği adına okulların açılmasında aktif rol oynamıştır. Çünkü her iki şair de cehaletle, köhnelikle ancak eğitim yoluyla baş edilebileceğinin bilincine varmıştır. İki genç şairin yaşamlarında göze çarpan benzerliklerden biri de her ikisinin de mücadeleye şiirleriyle destek verip sessiz, sinmiş halklarının sesi olmalarıdır. Birbirleriyle tanışmalarına dair kaynaklarda yeterli bilgi olmayan iki genç şair, farklı coğrafyalarda ömür sürseler de sonunda yolları aynı ülküde kesişmiştir.

İki genç şairin yaşadığı dönemin siyasi olaylarının farklı ülke ve coğrafyada olmalarına rağmen benzerlik gösterdiği görülmektedir. Yüksel'in ifade ettiği üzere Kırım Tatarları, 1783 yılında Kırım'ın Rus Çarlığına işgalinden sonra yüz yıl süren karanlık bir dönem yaşamıştır. Bu dönem, İsmail Gaspıralı'nın zorluklarla çıkardığı Tercüman gazetesinin etkisiyle kapanır (2012, s.7). İsmail Gaspıralı, bu dönemde yeni ve yaygın bir gazete çıkarma çalışmalarına başlamış ve gerekli izni alabilmiştir. 1905 devriminin⁴ yarattığı özgürlük ortamından yararlanarak çıkardığı Rusça-Türkçe "Tercüman" (Perevotçik) gazetesi yenileşme hareketinin bayraktarlığını yapmaya başlamıştır (Sarı, 2016, s.191) Tercüman gazetesinin etkisi, Ceditçilik hareketinin tesiri ile Kırım Tatarları kıpırdanmaya başlamış, yazılan eserlerle yüz yıllık kayıp zaman, kısa sürede telafi edilmeye çalışılmıştır.

⁴ 1905 yılında Georgii Apollonoviç Gapon adında bir papazın önderliğinde 140 bin işçinin iş gününün sekiz saate indirilmesini, asgari ücretin artırılması vb. amacıyla Çar'a dilekçe vermek için Kışık Saray'a yaptığı yürüyüşte, askerlerin açtığı ateşle binden fazla işçinin ölmesiyle sonuçlanan olaydır.

Abdülhaluk Uygur ise XVIII. yüzyılda Doğu Türkistan'ın Çin işgaline uğraması ile başlayan ve XIX. asırda yayılan cehalet döneminin Doğu Türkistan'ı sardığı dönemde Doğu Türkistan'da yaşamıştır.

Hamdi Giraybay ve Abdülhaluk Uygur bir uyanış devrinde doğup büyür ve bu yüzden yaşadıkları dönemden etkilenip, toplumdan aldıklarıyla halka derin etkiler bırakacak dizeleri kaleme alırlar.

Rusya'da yaşanan 1905 meşrutiyet inkılabının özgürlük rüzgârı, Kırım'da millî edebiyatın gelişmesinde oldukça önemli bir yer tutar (Yüksel, 2012, s.7). Karanlığın dağılmaya başladığı, Kırım Tatarlarına yapılan zulümlerin ise arttığı bir ortamda yetişen şair, tanık olduğu durumlardan dolayı yaşananlara kayıtsız kalmaz, halkıyla bütünleşir ve 29 yıllık kısa hayatında Kırım Tatarlarının aydınlığa çıkması için mücadele eder.

“And etmişim Tatarların yarasını sarmaya”⁵
 Diye bağırırsam bu geniş dünya, boşluklar da dar bana,
 Söyledikçe söylemek istiyorum, yüreğim titriyor,
 Emellerimin tepesinde bir ay parlıyor.” (Yüksel, 2012, s.55).

dizeleri şairin yaşadığı dönemden izler taşır. Kırım Tatarlarında oluşan genel havaya şair de katılır ve süregelen ezilmişliği dile getirme gereksinimi duyar. Giraybay, bu coşkuyu yüreğinin derinliklerinde hisseder ve haykırır! Bu hayalin hedefe ulaşacağına dair hisleri tamdır. Bu nedenle artık konuşmak ve ülküsünü sürekli dillendirmek ister. Çünkü hayallerinin ufkunda bir ay, bir ışık görüyordur.

Abdülhaluk Uygur da böyle bir uyanış devrinde doğup büyür. Yine benzer sebeplerle tıpkı Giraybay gibi şiirlerinde yaşadığı toplumdan, yaşadığı dönemden izler sunar.

“Ey fakir Uygur, uyan, uykun yeter,
 Sende mal yok, şimdi gitse can gider.
 Bu ölümden kendini kurtaramasan,
 Ah! Senin hâlin beter, halin beter.”⁶ (Aliyeva, 2002, s.189).

dizeleriyle yokluk, yoksunluk en önemlisi de cahillik içindeki halkına seslenerek durumun vahametini ortaya koyar. Kendi farkındalığını tüm halka duyurup: “fakiriz, yoksuluz, ama çilemiz sürüyor, sıra canımıza geliyor. Ölüm bir kurtuluş değil daha beterinin, sürekli bir esaret yaşanacağına habercisidir”, demek ister. Abdülhaluk Uygur da bilir ki en karanlık noktada, en kötü durumda artık bir umut vardır. Kaybedilecek şeyler yitip gitmiştir. Ya sürekli bir karanlığa ya da artık daha ilerisi olmadığından tıpkı gündoğumu gibi karanlıktan aydınlığa geçebileceği düşüncesiyle hislerini açığa vurarak “Ah!” çeker. Bu ifade okuyucuya Mustafa Kemal'in "Ya İstiklal Ya Ölüm" sözünü anımsatır. İstiklal olmazsa fiziki bir yaşam anlamlı değildir, sürekli bir ölüm hâli cereyan eder. Abdülhaluk Uygur'un da "bu ölümden kendini kurtarmasan" dizeleriyle durumun korkutuculuğunun farkında olduğu ve herkese duyurmak istediği anlaşılmaktadır.

1918'de Bolşevik ihtilaliyle Kırım Tatarlarında bir hareketlenme, coşku ve bağımsızlık havası oluşmuş, katı Çarlık Rusya'sının gidip yerine Müslüman Türkleri tanıyan Bolşeviklerin gelmesi sevinçle karşılanmıştır. Bir başka şiirinde Giraybay:

⁵ Eserin Kırım Tatarcası Hamdi Giraybay'ın “Yaş Tatarlarğa”, Bucureşti 1994, s.21-22 eserinde yer almaktadır.

⁶ Eserin Yeni Uygur Türkçesine “Zaidi M., Ekber M., Tömüri İ. (1986). Abdulhâluk Uygur Şeirleri, Şincan Halk Neşriyatı, Urumçi.” eserinden ulaşılabilir.

“Hoş geldiniz Bolşevikler Kırım'a,
Yaşantımız girdi başka konuma,
Sayıp sevip karşılıyorz sizleri,
Kızıl dostlar unutmayın bizleri.” (Yüksel, 2012, s.20).

diyerek ümitvar bir sosyal ortamı gözler önüne sermişken ne var ki beklenilen aksine, giden geleni aratmış, umutlar tükenmiştir. Bolşeviklerin de Kırım Tatarlarını uyuttuğu gerçeği gün yüzüne çıkmıştır. Bu netice üzerine;

“Bana ilham veren, beni "yiğidim" diye yaşatan
Gaflete düşüp uyuklarsan "uyuma" diye taş atan,
Genç babanın kaleminden döktüğü keskin sözleri
Benden kovar sıkıntı-kaygıyı o sözlerin kendisi.” (Yüksel, 2012, s.55).

dizeleriyle şair, yıllardır kandırılan, uyutulan Kırım Tatar halkına *uyan, kendine gel, artık oyuna gelme* diyerek seslenmiştir. Uyanmaya sebep teşkil eden "uyuma" durumu Türk edebiyatına sık sık konu olmuştur. Hamdi Giraybay'ın bir diğer şiiri olan "Uyan Tatar" şiirinde yine bu konu işlenmektedir. Aynı şekilde Abdülhaluk Uygur'un "uyan" şiirindeki:

“Uyan! dedim, başını kaldır! Uykunu aç!
Rakibin başını kes, kanımı saç!
Gözünü açıp etrafa iyi bakmazsan,
Ölürsün bir gün çaresizlik içinde.” (Aliyeva, 2002, s.189).

dizelerinde de halkın uykuda olduğunu, bu uykudan uyanması gerektiği, diğer bir ifadeyle içine düştüğü gafletten, cehaletten ve vurdumduymazlıktan arınması, artık bir şeylerin farkına varması gerektiği hususu "uyku" metaforuyla verilmiştir. Uyku, salt fiziki bir gereksinim olarak değil, bilinçsizlik, eylemsizlik ve başkaldırmadan yoksunluk olarak vurgulanmıştır.

Tarihî süreç içerisinde Kırım'da Rusların ve Doğu Türkistan'da Çin'in baskısıyla ezilen Türklerin verdiği mücadele dünyayı etkileyen siyasi durumdan bağımsız düşünülemez. Doğu Türkistan'da da dünyada başlayan hürriyet, eşitlik, demokrasi ve insan hakları gibi insanca yaşamın başlıca temaları kendini göstermiş, yazar ve şairler tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Bu ortamda artık uyumak gaflete düşmektir. Aralarındaki mesafeye rağmen fikren aynı çizgide buluşup, eşitliğin, özgürlüğün, insanca yaşamın uluslar için önemine dikkat çekerek, fiziksel anlamda ne kadar savaştıklarını bilemesek de bilimsel anlamda verdikleri mücadele kayda değerdir. Her iki şair de kısa hayatlarında halkları için en iyisi olacağına inandıkları için halka cehaletten, gafletten uyanma fikrini aşlamaya ve "uyanışın" bir ucundan tutup farkındalığı bir adım daha öteye götürmeye çalışmışlardır. Günümüzde verilen mücadelenin değeri bilinse de o dönemde, neticesini göremedikleri, sadece sonucundan umutlu oldukları bir direnişe şiirleri ile destek vermektan kaçınmadıklarını görmek her iki şairin de insani değerlere verdiği önemi ve özgürlüğün karşısında ölüme dahi gidilebileceğini hem şiirleriyle hem de yaşamlarına kast olunduğu hâlde mücadelelerine devam ederek hayatları pahasına savunarak bizlere göstermişlerdir.

"Düşünce şeytandan, davranış Tanrı'dandır. Hangi düşüncenin davranışa dönüşeceğine karar verense insandır"⁷ sözünden hareketle şairlerin özgürlük yolunu seçen ve kendi yöntemleriyle düşüncelerini şiir yazarak, mücadele vererek davranışa dökmüş oldukları görülmektedir. En önemlisi her iki şairde de canları pahasına uluslarını uyandırma isteğini ve halkına duydukları sonsuz sevgiyi görülmektedir.

Burada belirtilmesi gereken bir husus ise "Ant Etkenmen Söylüyorum" şiiri Kırım Tatar millî marşı "Ant Etkenmen" e ithafen yazılmıştır (Işıktaş Sava, 2013, s.6) Tatar millî marşında "ant etmişim, söz vermişim millet için ölmeye" derken Giraybay, "ant etmişim, söz vermişim bilmek için ölmeye" der.

Burada şair, bireyin cahillik içinde yaşarsa sonunda öleceği, yok olacağı düşüncesini dile getirir. Uyanma motifinin cahillikten uyanma anlamında kullandığını, mücadelesinin düşmanla değil önce kendi gafletiyle olduğunu hissettirir.

Giraybay:

"Hey, molla efendi, kabrimde bana telkin verirken,
Yaradana dua edip, ellerini açarken,
"Ant Etkenmen" söyle önce, ben coşayım dinleyeyim,
Eğer beni toprak sıkarsa, ben de seninle inleyeyim." (Yüksel, 2012, s.55).

dizelerinde şair, *duadan önce bana millî marşımı söyle, bana kim olduğumu söyle, kendimi unutmayayım, mankurt olmayayım*, der. Şair, ülküsünü beşikten mezara nasıl sahiplendiğini ve kendisi için neyin öncelikli olduğunu idrak etmiştir.

Ele alınan şiirlerin içerik özelliklerinin yanı sıra sözvarlığında da milliyetlerini ifade eden Tatar/Uygur kelimelerinin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Önceleri Türk sözünün yanında ait olduğu boyu, grubu belirtmek için kullanılan Tatar/Uygur isminin bağımsızlığın kaybedilmesi, birliğin yitirilmesi ile artık tek başına kalan Türk halkları Ruslara/Çinlilere karşı ancak Tatar/Uygur olmakla ayakta kalılabileceğine vurgu yapılmakta ve bu nedenle bu sözcükler ön plana çıkarılmaktadır. Dönem şartlarına bakıldığında bu durum oldukça anlaşılardır. Tatar/Uygur adları özellikle millî benliğin yok edilmeye çalışıldığı bir ortamda, küçük küçük gruplar hâline getirilmiş olan Türklerin tutunacakları bir dal olmuştur.

Her iki şairin ele alınan şiirlerindeki üsluplar da dikkat çekicidir. Örneğin şiirlerdeki emir kiplerinin sık tekrarı, ünlemlerin ve hitapların çok kullanılması gibi hususlar ortaklık göstermektedir.

Uygur'un şiirlerindeki "uyan, başımı kaldır, uykunu aç, rakibin başını kes, kanını saç, etrafa bak, iyi düşün" emir kullarımlarına **Giraybay'ın şiirlerindeki** "uyuma, Ant Etkenmen söyle önce, cırla sen, Ant Etkenmen söyleyin" kullarımları örnek teşkil eder.

Uygur'un şiirlerindeki:

"Ey fakir Uygur, Ah! senin hâlin beter, Uyan! dedim, başımı kaldır! Uykunu aç!, Uyanmadan ölmek mi istiyorsun! Ah! desen bu fırsatı bir daha yakalayamazsın" hitap ve ünlemlerine karşılık;

⁷ Hakan Günday, Azil, Ankara: Doğan Kitap, (2007). S.24.

Giraybay'ın şiirlerindeki:

"Hey bizi kucağında nazlandıran anaylar! Hey! Molla efendi, Benden kovar sıkıntıyı-kaygıyı o sözlerin kendisi!" kullanımları örnek teşkil eder.

İki şiirde de düşman motifleri ortaktır ve halkı onu yenmeye, yok etmeye çağırır.

Uygur'un şiirlerindeki:

"Kalk, dedim. Başımı kaldır, uykunu aç!

Rakibin başını kes, kanını saç!

Göz açıp etrafa iyi bakmasan,

Ölürsün hasretle bir gün na-ilaç." (ÇTE, 2013, s.159).

Giraybay'ın şiirlerindeki:

"And etmişim, and edenin andı için ölmeye,

Hangi Tatar gönüllü olur benimle düşman bölmeye.

Siz korkarsanız, işte gençler; ben de önden giderim,

Dağı, taşı, yarı, ırmağı, dal gibi düzgün yol yaparım..." (Yüksel, 2012, s.57).

Her iki şiir de akraba terminolojisine yer verir.

Uygur'un şiirlerindeki:

"Silah arkadaşım, can kardeşim",

Giraybay'ın şiirlerindeki:

"Genç babanın, anaylar, anacığım, yiğidim, dertli kızlar, delikanlılar".

Aynı zamanda her iki şiirde de sert bir tavırdan söz edilebilir.

Giraybay'ın şiirlerindeki:

Gaflete düşüp uyuklarsan "uyuma" diye taş atan,

Genç babanın kaleminden döktüğü keskin sözleri,

Uygur'un şiirlerindeki:

Gözünü iyice açıp etrafa bak,

Kendi geleceğin hakkında düşün.

Giderse elinden bu ganimet fırsatı,

Gelecekte işin zor, işin zor.

dizelerinde mankurt olmamak için, bir başka ifade ile kimliğini kaybetmemek ve yok olmamak adına kesin ve keskin ifadeler kullanılmıştır.

Netice itibarıyla zaman ve mekânın ötesinde, her iki şairin şiirlerinde cereyan edip özgürlük ve vatan düşüncesiyle ete kemiğe bürünen hisleri, iki şairi kendi devirlerinden öteye taşımış, kalıcı kılmıştır. Kül Tigin Yazıtındaki “Zamanı Tanrı yaşar, İnsanoğlu hep ölmek için yaratılmış.” (Ergin, 2007, s.26-27) ifadesinin de anlattığı üzere kalıcı olunmayan bu dünyada, bu kısacık yaşamı esaret altında geçirmemek adına iki genç şair, hayatlarıyla bedel ödemiş ve bu bedel de onları halkının hafızasında bir halk kahramanı olarak yaşatmaktadır. Bu çalışmada, Birbirine uzak coğrafyalarda bulunan iki şairin genel manada şiirler özel manada ise Uygur şair Abdulhaluk Uygur'un “Uyan” ve Kırım Tatar şair Hamdi Giraybay'ın "Ant Etkenmen Aytaman” şiirleri karşılaştırmalı edebiyat bilimi çerçevesinde ele alınıp incelenmiştir. İki genç şairin yaşam çizgisi başta olmak üzere edebî fikirleri, verdikleri eserler, ideolojileri de benzerlik gösterir. Bu nedenle yazıda şairlerin şiirlerinde kullanılan motifler, konu, tesir ve biyografik paralellik hususlarında benzerlikler tespit edilmiştir.

Karşılaştırmalı edebiyat benzerliklerin yanı sıra farklılıklar üzerine de yoğunlaşır. Doğayı, yaşanılan çevreyi anlama/adlandırma noktasında birçok bakımdan yapılan karşılaştırmalar geçmişten günümüze kadar tercih edilen metotlardandır. Karşılaştırma bir amaç değil, süreci yorumlama adına kullanılan bir yöntemdir. Yazıda yer verilen iki şairin karşılaştırılmasında da zamanın, çevrenin, fikir akımlarının vb. şairlerin şiirlerine tesiri hususu üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda ulusların kültürleri ve hayatı algulamalarının toplumsal ve edebî süreçlere etkisi; bu etkinin de edebî ürünlere yansımaları söz konusudur. Tarihi olarak bir araya getirdiği, biriktirdiği; nesilden nesle aktardığı ve yaratmış olduğu millî bilinç ile benzer koşullardaki iki Türk soylu şairin yaşadıkları olaylara benzer tepkiler verdiği, benzer edebî ürünler kaleme aldıkları görülmektedir.

Kaynakça

- Aliyeva, M. (2002). Abdulhaluk Uygur'un Çağdaş Uygur Edebiyatındaki Yeri ve Önemi, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Language: Turkish.
- Aytaç, G. (2013). Karşılaştırmalı edebiyat bilimi (3. baskı). İstanbul: Say Yayıncılık.
- Baran, L. (2007). “Çağdaş Uygur Edebiyatının Oluşması ve Gelişmesi”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* (42), pp.191-211.
- Baytekin, B. (2006). Kuramsal ve Uygulamalı Karşılaştırmalı Edebiyat Bilim. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Çağdaş Türk Edebiyatları II (ÇTE) (2013). Çağdaş Uygur Edebiyatı (Editörler: Tavuz Akpınar, Ferruh Ağca), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Dominguez, C., Saussy, H., Villanueva, D. (2022). Karşılaştırmalı Edebiyata Giriş Yeni Eğilimler ve Uygulamalar. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Eliot, T. S. (1981). Kültür Üzerine Düşünceler, (Çeviren Doç. Dr. Sevim Kantarcıoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Eliot, T. S. (2007). *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Enginün, İ. (1992). Mukayeseli Edebiyat, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ergin, M. (2007). Orhun Abideleri, İstanbul, Boğaziçi Yay.

- Giraybay, H. (1994). “Yaş Tatarlarğa”, Bucureşti.
- Günday, H. (2007). Azil, Ankara: Doğan Kitap.
- Işıktaş Sava, Işıl (2013). 20. Yüzyıl Kırım Tatar Şiirinde Ant Etme Motifi, *Acta Turcica*, Yıl V, Sayı 2, Temmuz 2013 “Kültürümüzde Yemin”, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun.
- Ingolf, M. (2010). “Vergleich”. İçinde: Enzyklopaedia Philosophie, Bd. 2, (2880-2882). Hans Jörg Sandkühler (Hg.). Hamburg: Felix Meiner Verlag,
- Kaplan, B. (2023). “Bruno Apitz'ın Nackt Unter Wölfen ve Kemal Tahir'in Yorgun Savaşçı Adlı Metinlerindeki Direniş Olgusuna Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Çerçevesinde Bir Bakış”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kefeli, E. (2000). Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri, İstanbul, Katabevi yayınları
- Kongar, E. (2013). Kültür Üzerine, Remzi Kitabevi (10. Baskı). İstanbul.
- Sarı, İ. (2016). Türk Dünyası ve İsmail Gaspıralı, Nokta E-Book Publishing, Antalya.
- Üstün Kaya, S. (2019). Edebiyatta Sonsuz Bir Serüven: Karşılaştırmalı Edebiyat. Ankara: Gece Akademi.
- Yüksel, Z. (2012). *Kırım Tatar Şairi Hamdi Giraybay*, Ankara: Grafiker Yay.,
- Zaidi, M., Ekber M., Tömüri İ. (1986). Abdulhâluk Uygur Şiirleri, Şincan Halk NEŞRİYATI, Urumçi.
- <https://emelvakfi.org/emeldergisi/hamdi-giraybayin-son-siirimunasebetiyle/> (Erişim Tarihi: 30.10.2023).
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.12.2023).